

М. О. САКАДА,
канд. філос. наук

Mykola O. Sakada,
Ph. D. in Philosophy

СТАВЛЕННЯ РЕСПОНДЕНТІВ ДО ЗМІН У РЕФОРМОВАНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ

Abstract. The article analyses the evolution of public attitudes to private ownership of land based on the findings of a monitoring study conducted by the Institute of Sociology at the Academy of Sciences of Ukraine. The main focus is put on the respondents' assessments of the recent changes in the Ukrainian agricultural sector under transition.

Реформи в українському селі близько сприймаються і досить неоднозначно оцінюються сьогодні в суспільстві, а особливо на селі. Бо сталося майже так, як у висловлюванні відомого політика: «Хотіли як краще, а отримали – як завжди». Йдеться, зокрема, про надзвичайно руйнівний характер реформ, які надали сільгоспвиробництву не так поступального руху, як відкинули його назад, а також про

долю та життєві перспективи сільського населення, що виступає об'єктом реформ.

Особливо занепокоєне сільське населення України завершальним етапом земельної реформи, яким передбачається купівля-продаж землі, починаючи з січня 2005 р.

Результати моніторингових досліджень Інституту соціології НАН Ук-

Таблиця 1

Динаміка ставлення респондентів до приватної власності на землю, %

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Переважно, негативно	27	30	27	30	37	39	37	36	27	29	32
Важко сказати, негативно чи позитивно	19	21	23	24	23	23	23	21	25	25	26
Переважно, позитивно	53	49	50	46	40	37	40	42	48	45	42
Не відповіли	1	0,4	0	0,1	0,3	1	0,4	0,3	0,5	0,2	0,1

раїни це занепокоєння загалом підтверджують.

Почнемо з аналізу у відповідях респондентів на запитання «Як Ви ставитесь до приватної власності на землю?». Отримані результати подано в таблиці 1.

Як видно із даних табл. 1 ставлення респондентів до приватної власності на землю за 10 років зазнало складної еволюції. Наприклад, у 1994 р. зафіксовано майже повний баланс оцінок «за» і «проти»: відповідно 53 і 46%. У наступні роки (1995–1997 рр.) так само простежується відносна рівновага. Однак у 1998–2001 рр. дедалі помітнішою стає тенденція негативного ставлення до приватної власності на землю, потому повний її спад (2002–2003 рр.) і підвищення (32%) у 2004 р.

Очевидно, послаблення тенденції негативного ставлення респондентів до реформ на селі у 2002–2003 рр. пов'язане з реалізацією Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 3 грудня 1999 року № 1529/99. Цей Указ активізував процеси оформлення громадянами прав приватної власності на земельні частки. До початку 2001 р. лише 400 тис. громадян одержали державні акти на право приватної власності на землю, тобто отримали свої земельні ділянки в натурі. Указ же передбачав видання цих актів усім селянам, що мали право на землю. Але се-

ляни, зіткнувшись з чисельними бюрократичними перепонами в процесі отримання, а точніше викупу цінних паперів, значно розчарувалися в добрих намірах влади. Посилився їхній негативізм. Це зрозуміло. Однак посилюється негативізм в оцінках доцільності приватної власності на землю.

Таким чином, ми можемо говорити про зворотну дію людського чинника, який виявляє свій спротив реформам. Упродовж десяти років понад третину, третина або трохи менше третини респондентів постійно ставляться до приватної власності на землю негативно.

Несподіваним у дослідженні виявлено факт майже ідентичного ставлення як міського, так і сільського населення до приватної власності на землю (див. табл. 2).

Очевидно, пояснення цього факту слід шукати в самому сценарії реформування села, де було використано таку саму модель приватизації, як і в місті. Це – приватизація через штучне збанкрутування сільгоспприємств, подрібнення їх і викуп за безцінь. Ця картина стоїть перед очима усього населення України. Ось чому міське населення, значна частина якого є «рекрутами» із села, оцінює хід реформ на селі так, як і селяни.

За даними моніторингу, відповіді респондентів на запитання «Як би Ви оцінили загальний результат реформ на селі?» збігаються зі збільшості по-

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як Ви ставитесь до приватної власності на землю?», залежно від типу поселення

Тип поселення	Переважаю, негативно	Важко сказати, негативно чи позитивно	Переважаю, позитивно
Місто	31	27	42
Село	33	25	42

Таблиця 3

Оцінка респондентами загального результату реформ на селі,
залежно від типу поселення, %

	Переважаю, позитивно	Важко сказати, позитивно чи негативно	Переважаю, негативно	Не знаю
Місто	5	23	35	39
Село	4	21	46	26

зицій міського і сільського населення (див. табл. 3).

Привертає до себе увагу досить великий відсоток респондентів, які вказали позицію «не знаю» – відповідно 39 і 26%. Очевидно, недостатня інформованість населення з питань такої важливої сфери життєдіяльності суспільства не випадкова, вона навіть блокується деякими ЗМІ, оскільки пропагандовано позитиву від реформації села і АПК суспільство не отримало. Про цей аспект реформ красномовно сказав Голова Верховної Ради України В. Литвин у своєму виступі на VI з'їзді Аграрної партії України 9 червня 2004 р., на якому його було обрано Головою Народної аграрної партії України (назву партії змінено за його пропозицією): «Мені вже доводилося на зібранні депутатів-аграріїв усіх рівнів висловлювати своє бачення, свої оцінки реформування АПК, становища на селі. Додати нічого, бо нічого в кращій бік не змінилося. У гірший – так!... Щоб остаточно не втратити село, а отже, – державність, треба, як на мене, зупинитися – наголошую: зупи-

нитися! – сконцентрувати основну увагу на всіх без винятку соціальних проблемах села, інакше воно знелюдніє остаточно...» [1]. Як на нас, то зупинитися в руйнації села треба було ще на початковому етапі проведення аграрних реформ. Про це свідчили чисельні соціологічні дослідження, які фіксували кризові явища в сільському соціумі, що були зумовлені руйнівними реформами. Але реформатори до застережень і висновків науковців не дослухалися майже 14 років.

Ще одна важлива позиція була виявлена моніторинговим дослідженням. На запитання «Чи слід було, на Вашу думку, реформуючи сільгоспвиробництво, руйнувати колгоспно-радгоспну систему?» більшість опитаних респондентів (див. табл. 4) не лише серед міського населення (47%), а й серед сільського (72%), висловились на користь збереження колгоспно-радгоспної системи у зміненому або дещо зміненому варіанті. Незважаючи на ідентичність оцінок стосовно реформування колгоспно-радгоспної системи у респондентів міста і села, в обох випад-

Таблиця 4

Думки респондентів про необхідність скасування колгоспно-радгоспної системи
у процесі реформування АПК, залежно від типу поселення, %

	Слід було цілком відмовитися від колгоспно- радгоспної системи	Слід було створити для неї лише конкурента (на приватній основі) господарювання – фермери, кооперативи та ін.	Слід було зберегти її як єдину, реформувавши в ній тільки те, що історично віджило	Не знаю, важко сказати
Місто	5	26	31	39
Село	6	23	49	23

ках переважає позиція збереження цієї системи у модифікованому вигляді.

Показовим у цьому плані є приклад реформування колективних господарств колишньої НДР, де приватизація сільськогосподарських площ здійснюється дуже обережно. Їх передають спочатку лише в оренду, як правило, на 15 років, щоб не лихоманити виробництво, економічно підтримати його, придивитися до потенційних власників, визначити їх можливості. Із колишніх більш ніж п'ять тисяч господарств зареєстровано три тисячі виробничих колективів, працівники яких вирішили й надалі спільно вести господарство, перетворивши колективні господарства за законами ФРН у кооперативи чи акціонерні товариства [2].

Однак повернімося до українських реалій. Незважаючи на те, що реформи на селі все більше визнаються спеціалістами та селянами збанкрутілими, вони їх одначе проводять. Дедалі загострюється земельне питання. Воно акумулює в собі тривожний зміст: справедливе – несправедливе розпаювання землі, отримання відповідних документів, поневіряння селян в органах місцевих, районних рад, у кабінетах чиновників відомчих установ, що оформляють державні приватизаційні акти на право довічного володіння землею. Селяни вже частково змірились з тим, що влада рано чи пізно зніме мораторій на купівлю-продаж землі, і це одних тривожить, інших – заспокоює. Багато селян, особливо ж

пенсійного віку, вимушено «погодились» із ситуацією, яку не можна змінити, і довірилися міфам влади про справедливе розв'язання земельного питання. Інші ж під впливом різного роду чуток, що поширюються свідомо різними ділками, а нерідко і владними чиновниками, прагнуть якнайшвидше продати сертифікати та інші цінні папери на право стати власником землі. Про те, що землі активно почали скуповувати різного роду ділки, незважаючи на проголошений мораторій на купівлю-продаж землі до 1 січня 2005 р., багато пишуть у періодичній пресі. Так, в селі Княжичі, що в Броварському районі на Київщині, перші «продавці» віддали свої паї за 785 гривень, а останні вже за 25 тисяч гривень за ті самі паї [3]. Це далеко непоодинокі факти продажу земельних сертифікатів за такою сміхотворною ціною. Так, згідно з даними Мінагропромполітики України упродовж 1999–2000 рр. понад півмільйона земельних сертифікатів було продано за значно дешевшими цінами, ніж значилося у самих сертифікатах. Наприклад, у Криму сертифікати на землю продавали за 100–1000 гривень, тоді як середня грошова ціна одного «паперу» становила близько 60 тис. гривень (з урахуванням коефіцієнта індексації). В Луганській області сертифікати реалізували теж за 100–1000 гривень при середній оцінці понад 50 тисяч гривень [4]. Здавалося б влада повинна була припинити такий незаконний

Таблиця 5

Ставлення міських і сільських респондентів до купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення, %

	Вважаю, що землю слід продавати/купувати	Вважаю, що землю не слід продавати/купувати	Важко сказати
Міські	18	52	30
Сільські	17	62	21

продаж землі, роз'яснювати шляхи справедливого розв'язання цієї проблеми на селі. А виходить, що на ділі вона мовчить і чогось вичікує, недоговорює сільським жителям потаємних своїх замислів.

Влада як на районному, так і місцевому рівнях скоріше свідомо імітує свою неорганізованість і безпорадність у питаннях втілення в життя земельної реформи. Така ситуація стимулює зневіру у значної частини сільського населення у справедливість розпаювання землі. На цю проблему звернув увагу Голова ВР України, Голова народної і аграрної партії України В. Литвин, наголосивши: «Ви подивіться – ми нібито роздали землю. А чому не порахували, скільки в нас земель і яких? В якій вони власності – державній, комунальній, приватній? Ще й досі немає будь-якої статистики, будь-якої систематизації. Не проведено кадастру землі, відтак вона по-справжньому не оцінена. Ціни, які нині існують у нас на землю, навіть мінімальним чином не відповідають світовим. І ми за таких умов розпаювали ґрунти. Обійшли при цьому сільських учителів, медиків, листонош...» [5]. Така хибна практика щодо втілення земельної реформи в життя дезорієнтує сільське населення, ускладнює розуміння ним становлення товарних відносин на селі і землі як товару.

Відповіді респондентів на запитання: «У 2005 році розпочнеться купівля-продаж землі сільськогосподарського призначення. Як Ви вважаєте, чи слід цю землю продавати-купувати?» теж свідчать про наявність зазначеної вище проблеми (див. табл. 5).

Схвалюють купівлю-продаж землі у місті і селі приблизно рівні групи респондентів, не схвалюють – більше у селі ніж у місті, однак і там і там це все-таки переважаючі групи населення.

Таким чином, реформи на селі, здійснювані скоріше за проєктивними і міфічними сценаріями, не досягли бажаних, на думку реформаторів, результатів, вони майже вщент зруйнували матеріально-виробничу, організаційну, управлінську структури колективних господарств, не сприяли їх модифікації і адаптації до нових вимог ринкової економіки. Вони зруйнували інфраструктуру села, ліквідували чисельні заклади культури, освіти, охорони здоров'я, а їх результати заклали підвалини для знищення генотипу відтворення сільського соціуму в Україні. І головне, ніхто із високих посадовців у державі не поніс ані моральної, ані адміністративної відповідальності за допущені помилки у реформуванні АПК. Негативні результати реформування економіки мають місце і в країнах колишнього СРСР. Аналізуючи кризові явища в різних сферах суспільного життя сучасного російського суспільства, відомий російський соціолог Г. В. Осипов акцентує особливу увагу на виборі соціальної стратегії і соціальних пріоритетів розвитку як життєво важливих проблем суспільства. Він констатує: «В цій ситуації соціологія, на превеликий жаль, посідає неналежне їй місце в системі наукового знання про суспільство. Доводиться констатувати, що відбулось знецінення її ролі і місця державними інститутами. Цим, значною мірою, і пояснюється глибина кризи, яка охопила нашу країну. Якщо наукове знання не включене в систему владних відносин, то владні структури керують суспільством на основі соціальної міфології» [6]. Очевидно, зазначений чинник гальмування реформ у Росії притаманний і українському суспільству. Наголосимо, що соціологічне знання і в Україні, яка перебуває

у стані реформ, не завжди стає затребуване державними інститутами, про що й свідчать невтішні результати реформування АПК. Можна констатувати, що і при реформуванні сучасного українського села його ідеологи і практики припустились певної міфотворчості.

Сказане вище дає змогу зробити декілька узагальнень та висновків.

По-перше, серед сільського населення немає однозначної оцінки реформ на селі та їх наслідків.

По-друге, незважаючи на неоднозначні оцінки наслідків реформ, переважна частина сільського населення схиляється до традиційних форм господарювання – колгоспно-радгоспної системи, що мала місце за радянських часів і подекуди ще збереглась у модифікованому вигляді. Менша частина опитаних вважає себе такою, що адаптувалася до реформаційних змін на селі.

По-третє, найбільшу протидію з боку селян викликала ідея купівлі-продажу землі, що може призвести в майбутньому до посилення соціальної напруженості та до непередбачених наслідків в Україні.

По-четверте, у певних колах інтелігенції, зокрема серед науковців, склався психологічний стереотип, згідно з яким український менталітет принципово відрізняється від менталітету інших східнослов'янських народів: українцям, кажуть вони, більшою мірою притаманний індивідуалізм, у той час як росіянам і білорусам – колективізм. Наші дослідження свідчать, що цей стереотип не має під собою науково обґрунтованих підстав, хоча певною мірою у нашому вітчизняному менталітеті порівняно до російського та білоруського превають індивідуальні установки. Наше дослідження з'ясувало, що серед сільського населення домінуюче значення мають колективістські засади.

-
1. *Литвин В.* Формувати події, а не пристосовуватися до них // *Голос України.* – 2004. – 11 черв.
 2. *Василів М.* Полігон досвіду чи ганьби? // *Сільські вісті.* – 2004. – 4 черв.
 3. *Скорик М.* Продажність непродажної // *Україна молода.* – 2004. – 19 травня.
 4. *Ковалів О.* Продавати чи почекати? // *Урядовий кур'єр.* – 2004. – № 46. – 11 берез.
 5. *Литвин В.* Я взяв собі за правило говорити правду // *Сільські вісті.* – 2004. – 2 лип.
 6. *Осіпов Г.В.* Российская социология в XXI веке // *Социс.* – 2004. – № 3. – С. 13.

Подано до редакції 29.11.2004 р.